

děny jednak posláním, které patří do dějin konspirace, jednak možnostmi; jež skýtají soudobé dějiny. Pro dějiny konspirace písemné doklady z povahy věci samé buď vůbec neexistují, anebo dokonce bývají plodem cílevědomé již dobové dezinformace, která přece patří ke konspiraci, je její důležitou složkou. Na druhé straně vymezujeme soudobé dějiny jako svébytné odvětví historické vědy, dějepis zabývající se žijící generací. To skýtalo možnost potřebné prameny si „vytvořit“, pomoci je vybavovat z paměti lidí. Nubízející se možnosti však byly (a jsou) časově omezeny přírodou, která vyměřuje člověku nanejvýš dvě desetiletí, po něž má jeho paměť potenciální pramennou hodnotu pro dějepis — skýtá možnost akulturace. Pro nás jako dějepisce 2. odboje byla tehdy již ztracena největší část té doby v důsledku politické nepřiznání, ale hlavně naprosto intelektuální nepřipravenosti celé národní kultury, na prvním místě dějepiscectví, jehož renomo- vaní představitelé, usvědčováni teď z nekompetence, dělali, co mohli, aby naše snahy diskreditovali.

Za těchto okolností se na půdě Výboru pro dějiny protifašistického odboje zrodila svébytná škola čs. historické memoáristiky. „Vzpomínky, pokud jsou produktem práce historika s pamětníky v procesu řešení konkrétního historického problému, je možno ve vztahu k tomuto problému klasifikovat jako pramen plnohodnotný.“⁶ To je, v Zámečnickově formulaci, výchozí myšlenka této naší školy. Obsahuje v sobě důraz na úlohu historika — který se tak ovšem paradoxně (pro tradičního „pozitivistického“ historika nepřipustně!) stává spolutvůrcem svého pramene. Zároveň

⁶ Stanislav Zámečník, K práci s pamětníky..., c. d., s. 220–221. — Zámečník jako vůbec první u nás upozornil na potřebu zabývat se teorií a praxí soudní výpovědi jako de facto novou pomocnou vědou historika soudobých dějin; uvedl do historické literatury otázky fungování paměti, psychologie výpovědi a průkazné hodnoty svědectví: „[...] V paměti člověka dochází nejen k zapominání, ale i k pozitivnímu zkruslování [...] mnohé z toho, co pokládáme za vzpomínku, je pouhou představou, kterou jsme si během času vytvořili [...] Setkáváme-li se s člověkem, kterého jsme dvacet let neviděli, [...] ve vzpomínkách mu přisuzujeme leccos, čeho se nezučastnil on, ale někdo jiný [...] nebo [co] vniklo do našeho vědomí působením představ ovlivněných naším pozdějším životem.“ — „Účastníci historických událostí si své zážitky reprodukuji četbou tisku [...] a při řadě jiných příležitostí... Negativní stránka spočívá v tom, že každé reprodukování vnáší do vzpomínky něco nového, nepřívodního. I když pamětník vzpomíná jen sám a nepřijímá názory jiných, nepočíná si při vzpomínání nikdy pasivně. Zpravidla přehodnocuje obsah vzpomínky z hlediska nových životních zkušeností a [...] často i z hlediska nového světového názoru [...] zpravidla dochází k [...] deformacím. Tam, kde jsou dočasné spoje již příliš vybledlé, vyplňuje člověk vzniklou mezeru představou, která] se však [...] stává součástí vzpomínky. Ještě více zicích prvků vnáší do vzpomínek ko- lektivní vzpomínání, besedy, přednášky [...]“ (Tamtéž, s. 194–195.)

ovšem se součástí pramene chtě nechtě stává i subjekt historika. „Historik má také svůj subjekt, ať si ho je vědom či ne. Jeho zásah nemusí znamenat jen větší pramennou hodnotu, ale také například nevědomé falšování“, napsal jsem tehdy na okraj Zámečnickova článku. Historik, který si svou nezastupitelnou subjektivitu uvědomí, bude ji držet pod kontrolou. Subjekt pamětníka musí být vždy respektován, uvolňován, a nikoli korigován; naproti tomu vlastní subjekt historika-zapisovatele musí být jim samým držen na uzdě.

Samozřejmě nikomu z nás nemohlo ani přijít na rozum, abychom ze své práce s pamětníky vytvářeli jakousi zvláštní vědní disciplínu. V tom by nám bránilo nejen historické vzdělání a tehdejší všeobecný historický vědecký standard, ale především v naší práci s pamětníky každodenně opakovaná pracovní zkušenost, že údaje pamětníků všeobecně, a v tom i individuální lidská paměť zvláště, jsou nejnáz kontrolovatelné za použití tradičních historických pramenů. Ale nejde jen o to, že údaje pamětníků jsou jinými prameny verifikovány. Jde také, ba hlavně o to, že teprve za použití tradičních historických pramenů jsou vpravdě a nálezitě zhodnocovány!

Podstatou mého úsilí, po celá léta práce nad komentáři k Serinkovým vzpomínkám (jako výjimečně instruktivnímu příkladu), byla snaha vyzdvihnout tuto zkušenost jako poučení; byl bych rád, kdyby v tomto smyslu mou práci chápala a přijala současná historická obec. Historik, zejména historik soudobých dějin, a mezi nimi především historik konspirace v časovém úseku dosud žijící generace, který obohátí svou tradiční výbavu o údaje čerpané z lidské paměti (s nimiž bude pracovat dle příslušných zvláštních metodik), je schopen úzasně obohátit svůj záběr — přiblížit se k nedostížnému, ale povinnému nároku na každého historika, aby pochopil úplnost lidského celku v jeho vývoji a dovedl využít nejrozmanitější různorodé doklady, jež mu poskytuje kultura. Využití speciálně pořizovaných vzpomínek (a nikoli jen psaných memoárů), které si samozřejmě pořizuje hlavně historik sám, ten, kdo se jich chystá publikačně využít, je výhodiskem pro pochopení úzasně rozmanitosti historického procesu a zprostředkování tohoto poznání čtenářům — tedy k té pravé kultuře historikovy práce.

Za našich časů, v polovici šedesátých let, nebyly institučně ani teoreticky vymezeny soudobé dějiny jako autonomní historická disciplína. Podstatou našeho úsilí bylo prosazení specifických metodik jako dočatečných (třebaže pro nás nezbytně nutných, někdy hlavních, občas i jediných). Myšlenka, považovat snad naši práci s pamětníky za samostatnou disciplínu, byla by se jevila jako zruďná, nikomu na um přijít nemohla a také ani nepřišla, v žádném, ani neverejném diskursu, již jsem se až v tom desetiletí

zúčastnil, právě proto nenajdeme ani u Zámečnicka, ani nikde jinde její výslovné vyvrácení. Nebylo co vyvracet.

Toto byla východiska svěbytné československé memoáristiky, na jejichž základě jsme zachránili před zapomením aspoň zlomek pramenů, vyvíjejících o skrytých silách národních dějin – dříve než tyto potenciální prameny pohltila neodvratná zkáza.

V této edici předkládám dvě ukázky z toho, co se zachránit podařilo: vedle vzpomínek Josefa Serinka je to také svědectví Josefa Ondry, kováře z Krásného.⁷ Zejména ve vzájemném porovnání jsou ukázkou řešení dle mých představ – což bylo také jedním z důvodů, proč je zde ke vzpomínkám Serinkovým připojen rozhovor s Ondrou, zapsaný čtyři pět let předtím. Tyto dva prameny, pořízeny opačným způsobem, právě proto obrážejí společný hlavní princip i nejdůležitější praktické pracovní zásady československé memoáristiky šedesátých let (přinejmenším v té podobě, jak jsem je chápal já osobně); jsou proto ideálním materiálem pro demonstraci. Hlavním principem této práce bylo bezpodmínečně respektovat osobnost pamětníka-svědka, který nesmí být omezován, a zároveň sebeuvědomění subjektu zapisovatele, jehož povinností je uvědomělat sebekázeň; to dvojí v jednom je základním předpokladem pro zachování co největší autenticity vznikajícího *pramene*, a jakákoli chyba v tomto ohledu vytváří hrozbu falza, byť třeba nevědomého.

Princip může být také objasněn pohledem z druhého břehu, přesněji řečeno z hřebene vlny, která nás zatopila. Poučná je kritika Serinkových vzpomínek (či správněji řečeno jejich zápisu), jak ji vyslovil v osmdesátých letech Jindřich Bednář. Připomeňme, že považoval Serinkovy vzpomínky jednou za „podivuhodné“,⁸ jindy za „nejen sprosté, ale místy i značně nepravdivé“,⁹ a že jako přesvědčený stoupenec tehdejšího režimu našel východisko v patřičném odsouzení „historika Tesaře, který naturalistickým způsobem“ *Serinkovi zapsal vše*¹⁰ – zatímco jiní sběratelé, samozřejmě, odjakživa vkusně upravovali (můžeme tu plným právem dodat). Toto doznání stran všeobecné praxe, které tu čouhá jako sláma z bot, člověka upřímně pobaví. Nicméně poté je třeba přiznat kritice její *ratio*, jež není

⁷ Přepis magnetofonového záznamu vzpomínek Josefa Ondry z Krásného, který publikujeme v příloze I. svazku na s. 337–388, je založen v MZM Brno, os. fond Jan Tesař, oddělení Paměti Odboje, pod značkou XT-4, R 3, s. 464–508.

⁸ Viz komentář IX-13, zejména odkaz 13c.

⁹ Tamtéž, odkaz 13f.

¹⁰ Tamtéž, odkaz 13g.

znehodnoceno ani tím, že kritik je amatér, ani jeho politickým postojem. Pokud se týká amatérismu, stačí opakovat, že nejvyšší specializované vzdělání té doby neposkytovalo v tomto ohledu naprosto nic a že profesionálové byli sabotéry práce s pamětníky – a to z principu, poněvadž nepřiznávali memoáristice místo ve vyčísleném seznamu „pomocných věd historických“. Pokud se týče politiky, podsouvané podezření, že jsem škodolibě zapisoval Serinkovy politické invectivy, bych mohl považovat za urážku, neboť jsem se nepotřeboval schovávat za Serinka a jeho kritiku, netajil jsem se svou; sám pro sebe jsem si prosadil svobodu slova i za tvrdého stalinismu a potom za všech režimů, a že jsem za to patřičně zaplatil, dává věci pravý šmak. To je mez, kterou kladu každé kritice vůči mně.

Protože si nikoho nepustím za tuto čáru, jsem schopen vidět vážný věcný problém v jádru kritiky. Jde o to, že zapisují Serinkovi jeho konfuzi, jeho sebestylizace, ba občas i pohádky; nezastavím ho při sebestylizaci a nepomohu mu s konfuzí, třebaže jsem si jich vědom. Bednář to časem pochopil a také toto (kromě politiky) mně má za zlé. (Jiní, a to profesionálové, dlouho nepochopili vůbec nic, a psali na základě nekritického přejímání Serinkových konfuzí.) Bednář není banální a věc není předem jasná a jednoznačná. Kdybych byl Serinkovi pomohl s konfuzemi, byl bych mu ušetřil tápání a trápení, nová a nová přemísťování sledu epizod, příběh by byl přehlednější, a co hlavně, správný sled mohl odhalit příčinné souvislosti... Kdybych ho byl zastavil při pohádce o schůzi nejvyššího štábu, všehochno (a na prvním místě má práce) by také vypadalo seriózněji...

Jenomže můj cíl a étos mé práce, nalezená *deontologie práce s pamětníkem*, ba má umanutost při zápise je dopátrat se *autentického* Serinka, té pravdy v největší hloubi! Při besedách s člověkem nespravedlivě po celý život nedoceňovaným, neposlouchaným, ba neviděným jsem se rozhodl tiše poslouchat a zapisovat.¹¹ Čtěl jsem, že ve volném vyprávění řekne nejvíc, a hlavně to nejpodstatnější. Ostatně to není záležitost „jenom“ psychologie, ale především logického principu: kde je záruka, že moje případné pracovní hypotézy *wie es eigentlich war* se kryjí s materiální pravdou ukrytou v paměti vyprávěče? Logický postup musí být zásadně od počátku opačný. Tento problém jsem se pak také snažil zdůraznit skladbou svých komentářů:

¹¹ Dvakrát třikrát jsem se neudržel a vpadl jsem nevhodnou otázkou, jak to naznačuje okamžitě vyrušení vyprávěče. V komentářích na to opakovaně upozorňuji jako na svou chybu zapisovatele, lidské selhání. Dokonale sebovoládání není lehké nikdy. Dojížděl jsem za Serinkem na motocyklu, využíval volné dny. Jinak jsem býval od rána do večera ve spisovněch, které se mi právě tehdy otevřely, věděl jsem určitě, že nakrátko. Někdy jsem býval extrémně unaven...

proto ze začátku jako kdybych nevěděli o zřejmé konfuzi a jen s postupem vyprávění ji označuji jednoznačněji;¹² ostatně teoreticky musím až do konce připouštět vždy jinou (druhou, nebo třeba třetí!) možnost...

S tím přikře kontrastuje způsob práce zvolený s Josefem Ondrou – a právě to zdůrazňuje tentýž základní princip: bezpodmínečně respektovat subjektivitu pamětníka-vypravěče. Jednoduše právě proto, že si to Ondra tak přál, zvolil jsem postup použitý při besedě s ním. Byl ochoten odpovídat na položené otázky. To samozřejmě zcela jinak angažuje tazatele, klade na něho jiné nároky. Musí vědět, na co se má ptát. Kdybych byl v době rozhovoru s Ondrou znal osobnost a jméno Tumačeva, mohl jsem se (možná) o něm dozvědět něco, co si léty zapadlo a dnes nás vzrušuje jako dohad, zejména odpověď na otázku, jak a proč přišel z Kladska právě k pramenům Svatky. Nepraš, který s Ondrou hovořil dvacet let po mně, Tumačeva již znal, zeptal se na něj a dostal (údajně) z Ondry Tumačevovo jméno.¹³ Jenomže kde je záruka, že Ondrovo *rozpomínání* je autentické, že nevzniklo pod dojmem Tumačevovy návštěvy v kraji v sedmdesátých letech? I kdyby toho nebylo, každé oživení vzpomínky znamená její přispůsobení době, jak správně upozorňuje Zámečník,¹⁴ a tedy její ožívování za pomoci historika v sobě obsahuje také zvýšené riziko sugesce. Každé oživení je modifikace, ožívování za pomoci historika je přiležitostí pro sugesci, třeba nevědomou. Proto platí znovu a znovu: největší umění zapišovatelé je držet pevně na uzdě svůj subjekt.¹⁵

Nebyla to politická nepřítel, co zastavilo práci s pamětníky Odboje podle našich představ. Seriózní memoárista v polovici šedesátých let ne- mohl nevědět, že čas se naplňuje a památky na Odboj uchované v paměti

¹² Srov. komentáře k části IX, potom X a XI, a naposled XII a dále.

¹³ Srov. pozn. 8 (závěr) k rozhovoru s Ondrou v příloze I. svazku, s. 342; komentář XI-27, od- kaz 27b.

¹⁴ Viz citát v pozn. 6 zde shora.

¹⁵ Rozhovor s Ondrou obsahuje také něco, co se rozhodně nedá doporučit – ale co zároveň nedokážu odmítnout. Je to hra, sázení s vysokou sázkou: hned na úvod mu pokládám *na- se hrdit* a několikrát za sebou sugestivní otázky – ale v opačném smyslu, podsouvám tázanému nepravěnou odpověď s očekáváním, že ji odmítne. Když se tak stalo, získal jsem kategori- cké vyloučení příslušné eventualitě. Výhra v sázce. Tvárnější partner ovšem mohl dát za pravdu tomu, co jsem mu podsunul. Zde se uplatňují historické čtnosti protestantismu, tehdy ještě živinné. Ve skutečnosti je to obecně lidský faktor, spontánní radost zapisovatele z toho sebe- vědomého a rovného člověka, vzdácky tak vzácného, a radost ze hry, zřejmě oboustranná... Čtenář si snad povšimne, že tam, kde je konec hry, v daném případě například když jde o Ondrovy vztahy se „Špačkem“, zachoval jsem přísnou kázeň.

lidí se definitivně rozpadají. *Všelíká věc má svůj čas a každé předsevzetí svou chvíli*. Sama praxe začala připomínat, že dvacetileté limity pro věro- hodnost svědectví, jak je zná justice, jsou výsledkem tisícileté zkušenosti. Pro mne osobně byly takovým varováním mimo jiné právě rozsáhlé kon- fuze Serinkovy. Pro historiky Odboje nadešel čas sklady, k níž mohly být využity prameny získané předtím díky práci v poli. Získané prameny, ty zlomky kolektivní paměti, kterou se nám takto podařilo zachránit, nebyly však jediným výsledkem duchovního zápasu a organizačního úsilí historiků Odboje! Nabytá zkušenost z „polní práce“ zobecněná v principy, a také kvalifikované pracovní kolektivy dokumentaristů, to vše se nabízelo jako solidní základna pro ty, kdož by se podjali řádné a včasné dokumentace tehdy počínajícího společenského hnutí, o němž bylo jemu samému jasné, že aspiruje na *šturmování nebes*, jak zněla dobová metafora – které se chystá na historické střetnutí, které chtělo být vrcholem národních dějin.

Jak bylo s těmito hodnotami naloženo, je hodno dějin a civilizace Západ- ního Absurdistanu. Mám teď na mysli pouze dějepis. Dějiny se zapletly tak, že v srpnu 1968 Československo po dobu asi jednoho týdne po příjezdu ci- zich tanků nemělo fungující vládu. Co se v těchto dnech v zemi odehrálo, je pro teoretiky tzv. *nenásilného odporu* (případně *občanské neposlušnosti*) klasický model, jaký v té šíři nemá snad nikde po celém civilizovaném světě obdoby. První opravdové světové unikum v našich dějinách, modelové cho- vání, a to pro teoretický koncept, který je možná neiperspektivnější – v dneš- ním světě, pro demokracii smrtelně ohroženou svou vlastní krizí. Toto hnutí bylo českými historiky „ošetřeno“ tak, že po bezmála půlstoletí, které od té doby uplynulo, má badatel k dispozici rozsáhlé edice, které se všechny vztahují ke špičkám režimu a vládě, která nevládla – kdežto pro studium toho, co vypadá jako svobodné samořízení společnosti, nemáme prakticky vůbec nic; dvacetiletí, kdy pamět neznámých akterů hnutí let 1968 a 1969 mohla zrodit použitelné prameny, bylo zcela promarněno, mnohem hůře než čas trvání použitelné paměti protinacistického Odboje. (Pak není divu, že se předkládá k věření například mirákl, že všechny vojenské vysílačky se 21. srpna 1968 v jeden okamžik *spontánně* daly k dispozici lidovému odporu, všichni vojáci jako jeden muž v téže chvíli bez povelu.) Memoáristika proti- normalizačního odporu prostě neexistuje, zato se kdekdo ucházel o přízeň profesionálních *protifašistických bojovníků*, najednou (po třiceti letech!) začal sbírat jejich vzpomínky a spolu s nimi hrál nedůstojnou frašku, jejímž cílem bylo legitimovat *normalizační* moc jakožto prý pravého dědice Od- boje. (Zůstaly z toho vzpomínky, které byly odměňovány cenami; zvláště ceněny byly ty, které *dokreslovaly ideové ovzduší doby*.)

Tak (tj. v důsledku zpronevěry posláni historika, která je ovšem jen součástí *zrady intelektuálů* v české podobě) se stalo, že naši memoáristiku Odboje postihl nejčestější osud. Výsledky našeho duchovního a politického zápasu a naší organizační snahy tu nebyly po ruce, když nové pokolení potřebovalo řešit podobné úkoly jako kdysi my. Vypomohlo si americkým importem, *oral history*, která v porovnání s čs. memoáristikou šedesátých let (aspoň podle mého stranicky zaujatého mínění) neobstojí, ale především méně vyhovuje zdejším poměrům. Dobře to dokládá vysoškošlaská příručka *oral history* z Palackého univerzity.¹⁶ O Zámečnickovi je tam zmínka, která také na něho vztahuje údajné dobové nerozlišování mezi vzpomínkami psanými a sdělenými v rozhovoru.¹⁷ Ve skutečnosti Zámečnick píše toto: „Vzpomínky se liší od memoárů podílem historika nebo historické instituce na jejich vzniku, obsahovém zaměření i formě sepsání.“¹⁸ Což je právě ta zásadní věc, zdůraznění subjektu historika. Jde o to, že katedrová věda Zámečnickových časů zapisování vzpomínek pamětníků vůbec nebrala na vědomí, zatímco *oral history* dnes neví nic o *dějinnách konspirace*, k níž prameny musejí být (z valné části) sestavovány! To je přece základní cíl práce a zároveň základní charakteristika naší situace (za Odboje, v roce 1968–1969 a pak i v letech Charty), o níž tvůrci *oral history* nemají ponětí, a nemohou je mít, neboť neznají ani konspiraci v praxi své společnosti, ani její dějepis. Vytvořili snad disciplínu k účelu svému – jejich věc, do níž mi nic. Vyslovuji jen pohrdání k tupým přejímatelům dovozu. Import přirozeně nezohledňuje potřebu spolutvořit prameny k dějinám společenských *aktivit utajovaných před politickou policií*, jež je základním cílem práce u nás (a nikoli v zemích, odkud byl import dovezen).

¹⁶ Miroslav Vaněk; Jana Svobodová; Pavel Urbásek; Ivo Barteček, *Orální historie. Metodické a „technické“ postupy*. Olomouc 2003. Na rozdíl od Zámečnicka, který se v horších podmínkách dokázal decentně distancovat od *sovětského vzoru*, vidí Vaňkův team počátek všeho v inspiraci z USA (c. d., s. 12). Proč ne, ale je to o poschodí níž.

¹⁷ Na s. 13 shora citovaného díla.

¹⁸ Stanislav Zámečnick, K práci s pamětníky... c. d., s. 219. – Na dalších třech stranách Zámečnick tento rozdíl dále rozebírá a vyvozuje z něj praktické závěry. Autoři práce citované sub 16 to nejspíš vůbec nečetli, pouze mají takzvanou citaci. Je však možné (a potom horší) i to, že naprosto odlišná senzibilita jim znemožňuje pochopit základní myšlenku i étos práce dle našich tehdejších předstáv: namísto nároku na historika jako spolutvůrce pramene je tu dnes úkluz až k pokynům, aby se „naratör“ nenechal hovořit podle svého, neboť jde o ekonomii času. Hlas své doby! Subjektivita a autentická pamětníka je zkrátka ničím, když jde o peníze a peníze.

Ve skutečnosti takováto práce základním cílem pouze měla být, a nebyla – a dnes už být ani nemůže, neboť nejen od roku 1968, ale i od Charty, VONS, ba i od listopadového převratu již uplynula desetiletí a s nimi i možnosti, dané biologií a psychologii člověka, takže mnohé propadlo zapomnění; ze všeho nejmíc zajisté (v důsledku politické nepřízně) právě ty mosty, které bylo možné od minulosti k budoucnosti stavět.

Takže na poli, kde se zápasilo, zůstává jen primitivní import se svou arogancí. Zde je na malém příkladu, zato zcela názorně vidět základní paradox, jímž se řídí české dějiny a jímž je tradice diskontinuita.

Co se mne týče, chtěl bych se do takoveto tradice zapsat rozhodným vzdorem. Hlásím se důrazně k jedné pevné niti, vinoucí se staletími a trávající na kontinuitě společného česko-slovenského národního kulturního usilování, přičemž jsem si samozřejmě vědom, že zděděné pole je třeba ustavičně vzdělávat. Má víra v hodnotu odkazu předků (jak mi ji odevzdal například starý Jaroslav Werstadt, jenž mne osmělil) je nezlomná, ale má naději v budoucnost kolísá a je celkově chabá.